Persian Language and Literature
Former Journal of the Faculty of Literature
University of Tabriz
Online ISSN: 2676-6779
Print ISSN: 2251-7979

# A Psychological Rereading of Khaghani's Self-Praise: From Inferiority Complex to Defense Mechanisms

**Sayyed Ahmad Parsa**✉

Corresponding Author: Professor. Persian Language and Literature. Kurdestan University. Sanandaj. Iran. E-mail: a.parsa@uok.ac.ir

**DOI:** ۱۰,۲۲۰۳٤/perlit.۲۰۲٦,۷۲۸۷۲,۳۹۸۳

## Article Info

**Article type:**
Research Article

**Keywords**:
Khaghani, Healthy Narcissism, Pathological Narcissism, Compensation Defense Mechanism.

## ABSTRACT

One of the important elements in the poetry of Khaqani Shervani (c.۱۱۲٦-۱۲۰۰CE/٥۲۰-٥۹٥ AH) is his self-praise, which has provoked numerous critical reactions in recent decades and has led to incorrect judgments and comments about him. This research, based on the psychological theories of Alfred Adler (۱۸۷۰-۱۹۳۷) and Anna Freud (۱۸۹٥-۱۹۸۲), attempts to reinterpret Khaghani's self-praise in light of the two concepts of compensatory defense mechanisms and healthy narcissism, and uses a descriptive-analytical research method to answer these questions: First, what the nature of self-praise is in Khaqani's poetry and what components distinguish it from mere egotism; second, how these self-praises can be analyzed within the framework of the theory of healthy narcissism and the defense mechanism of compensation, and finally, what the relationship between Khaqani's self-praises and the discourse of power and the socio-cultural context of his era is. The findings show that Khaghani's self-praise stems from his real capabilities and his awareness of his scientific and artistic status, and on a psychological level, it is more of a healthy narcissism and a compensatory defense mechanism than a sign of pathological narcissism. In addition, there are signs of humility in his poems, which, along with the issue of love and Khaghani's romances, are aimed at rejecting incorrect judgments about him, because it seems that many previous studies have reached one-sided and incomplete analyses by failing to distinguish between healthy and pathological narcissism.

**Cite this article:** Parsa, S.A. (۲۰۲٥). A Psychological Rereading of Khaghani's Self-Praise: From Inferiority Complex to Defense Mechanisms. *Persian Language and Literature*, ۷۹ (۲٥۳), ۱-۱۹.
http://doi.org/۱۰,۲۲۰۳٤/perlit.۲۰۲٦,۷۲۸۷۲,۳۹۸۳

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

In Press

## Extended Abstract

### Introduction

One of the important elements in the poetry of Khaqani Sharvani (۵۹۵-۵۲۰ AH) is his self-praise.

Contemporary psychology shows that in many cases, self-praise may not be due to personality weakness but rather to adaptive defense mechanisms and healthy narcissism, a phenomenon that can help maintain and integrate personality and self-esteem. In Persian literary studies, this important distinction between healthy and harmful narcissism or "inferiority complex" has been neglected. The main issue of this research is how Khaghani's self-praise can be reinterpreted and explained within the framework of analytical psychological theories, especially Alfred Adler's theory of the compensation mechanism and Anna Freud's view of narcissism, and with a view to the historical-social context of her time.

### Literature Review

Previous research on the influence of Indian traditions on Islamic mysticism, particularly in Bidel studies, has mainly focused on general similarities between concepts such as fanā' and Nirvāṇa, or waḥdat al-wujūd and Advaita thought. Scholars such as Shayegan (۲۰۰۳, ۲۰۱۰), Mojtaba'i (۲۰۱۰, ۲۰۱۳), and Chubbi (۱۹۹۹) have extensively examined the theoretical foundations of these influences. However, these studies have paid less attention to specific practical techniques borrowed from yoga, such as breath-holding. Some encyclopedic entries (Jalali Pendari, ۲۰۰۳) and a few articles (Kowsari, ۲۰۱۸) have briefly mentioned "restraint of breath" in Bidel's poetry, but a systematic analysis of the presence of this concept in Safavid Sufi texts and its purposeful reflection in Bidel's ghazals has received little attention. This article aims to fill this gap by focusing on the practical, disciplinary aspects of breath-holding and by demonstrating its frequency and functions in Bidel's poetry.

### Methodology

The research method is descriptive-analytical. The statistical population is Khaghani's works, especially odes and a sample of poems related to his self-praise. This research, based on the psychological theories of Alfred Adler (۱۸۷۰-۱۹۳۷) and Anna Freud (۱۸۹۵-۱۹۸۲), attempts to reinterpret Khaghani's self-praise in light of the two concepts of compensatory defense mechanisms and healthy narcissism, and uses a descriptive-analytical research method to answer these questions:

۱- What is the nature of self-praise in Khaqani's poetry and what components distinguish it from mere egotism?

۲- How can these self-praises be analyzed within the framework of the theory of healthy narcissism and the defense mechanism of compensation?

۳- What is the relationship between Khaqani's self-praises and the discourse of power and the socio-cultural context of his era?

The data was collected using a library method and analyzed using content analysis.

### Discussion

In Khaqani's self-praise, an attempt has been made to examine the distinction between literary self-praise and narcissism as a disease, taking into account historical and literary contexts. The accusations made

In Press

against Khaqani are also criticized and analyzed. Reasons such as love, Khaqani's humility, and the theory of defense mechanisms all point to rejecting the accusations made against Khaqani as loving in practice means liberating oneself and at the same time helps a person feel good about himself. In terms of opinion, self-love, through projective identification, is dissolved in the image of the beloved and becomes a celebration and honoring of the common existence of the lover and the beloved, and no longer remains in its original form. It seems that the lack of distinction between healthy and unhealthy narcissism, lack of attention to discursive and literary contexts, repetition of previous views, failure to address the real reasons for self-praise in Khaqani's poems, lack of sufficient familiarity with psychological theories, imposition of theory on the text, attempts to prove one's own mental assumptions instead of paying attention to the results of purposeful research, and other such cases are among the causes and factors of researchers' failure to correctly recognize and analyze Khaqani's self-praise, and as a result, the lack of correct recognition of Khaqani's self-praise. The present study is an attempt to raise these issues and reach a correct perspective in this regard (Holmes, ۲۰۱۹: ۳۹).

**Conclusion**

The analysis of Khaqani's poems shows that Khaqani's self-praise stems from his real abilities, extensive knowledge, and unique skill in using his linguistic and literary abilities in composing poetry, rather than some kind of unsupported and exaggerated claim. From this perspective, this feature can be interpreted in light of the compensatory defense mechanism. At the social and historical level, these self-praises are also linked to the discourse of power; because in a competitive atmosphere and hierarchy of care, highlighting oneself is considered a legitimate means of gaining and maintaining cultural and literary status. Humility and love for family are also used to reject pathological narcissism. In sum, recognizing the distinction between healthy and harmful narcissism, paying attention to the historical and discursive contexts of poetry, and understanding the true progenitor of Khaqani's self-praises, provides the possibility of a multilayered, fair, and more scientific reading of Khaqani's personality and poetry, a reading that can lead to a redefinition of traditional judgments about this great poet.

**Keywords:** Khaghani, Healthy Narcissism, Pathological Narcissism, Compensation Defense Mechanism, Discourse of Power, Inferiority complex

In Press

زبان و ادب فارسی
نشریهٔ سابق دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه تبریز
شاپا چاپی: ۷۲۷۹-۲۲۵۱
شاپا الکترونیکی: ۶۷۷۹-۲۶۷۶

# بازخوانی روان‌شناختی خودستایی‌های خاقانی: از عقدهٔ حقارت تا مکانیسم‌های دفاعی

**سیداحمد پارسا**✉

نویسندهٔ مسئول، استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران. رایانامه: a.parsa@uok.ac.ir

**DOI:** ۱۰,۲۲۰۳٤/perlit.۲۰۲٦,۷۲۸۷۲,۳۹۸۳

## اطلاعات مقاله

**نوع مقاله:**
مقاله پژوهشی

**کلیدواژه‌ها:**
خاقانی، نارسیسیسم سالم، نارسیسیسم مرضی، مکانیسم دفاعی جبران، گفتمان قدرت، عقدهٔ حقارت.

## چکیده

یکی از مؤلّفه‌های مهم در شعر خاقانی شروانی (۵۲۰-۵۹۵ هـ.ق) خودستایی‌های اوست که واکنش‌های انتقادی فراوانی در چند دههٔ اخیر برانگیخته و موجب قضاوت‌ها و اظهارنظرهای نادرستی دربارهٔ او شده‌است. این پژوهش با تکیه بر نظریه‌های روان‌شناختی آلفرد آدلر (۱۸۷۰- ۱۹۳۷م.) و آنا فروید (۱۸۹۵-۱۹۸۲م.) می‌کوشد خودستایی‌های خاقانی را در پرتو دو مفهوم «مکانیسم دفاعی جبران» و «نارسیسیسم سالم» بازخوانی کند و با استفاده از روش پژوهش توصیفی-تحلیلی به این پرسش‌ها پاسخ دهد: ۱) خودستایی در شعر خاقانی چه ماهیتی دارد و چه مؤلّفه‌هایی آن را از خود بزرگ‌بینی صِرف متمایز می‌کند؟ ۲) چگونه می‌توان این خودستایی‌ها را در چارچوب نظریهٔ نارسیسیسم سالم و مکانیسم دفاعی جبران تحلیل کرد؟ ۳) خودستایی‌های خاقانی چه نسبتی با گفتمان قدرت و زمینهٔ اجتماعی-فرهنگی عصر او دارد؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که خودستایی‌های خاقانی برخاسته از توانمندی‌های واقعی و آگاهی او از جایگاه علمی و هنری خویش است و در سطح روان‌شناختی، بیش از آنکه نشانهٔ نارسیسیسم مرضی باشد، نارسیسیسم سالم و مکانیسم دفاعی جبران است. افزون بر این، نشانه‌هایی از تواضع نیز در سروده‌های او وجود دارد که در کنار مسئلهٔ عشق و عاشقانه‌های خاقانی در جهت ردّ قضاوت‌های نادرست دربارهٔ اوست، زیرا به نظر می‌رسد بسیاری از پژوهش‌های پیشین با عدم تفکیک نارسیسیسم سالم از مرضی، به تحلیل‌های یک‌سویه و ناقص رسیده‌اند.

**استناد:** پارسا، سیداحمد (۱۴۰۴). بازخوانی روان‌شناختی خودستایی‌های خاقانی: از عقدهٔ حقارت تا مکانیسم‌های دفاعی. *زبان و ادب فارسی*، ۷۹ (۲۵۳)، ۴۶-۲۷.
http//doi.org/۱۰,۲۲۰۳٤/perlit.۲۰۲٦,۷۲۸۷۲,۳۹۸۳

ناشر: دانشگاه تبریز.

© نویسندگان.

In Press

## ۱. مقدمه

یکی از ویژگی‌های برجستهٔ چامه‌های خاقانی شروانی (۵۲۰ -۵۹۵ هـ.ق) خودستایی‌های آشکار و صریح اوست. بسامد این خودستایی‌ها به نسبت دیگر شاعران محلّ برداشت‌ها و داوری‌های متفاوتی شده‌است. بسیاری از پژوهش‌های پیشین این ویژگی را نشانهٔ خود بزرگ‌بینی و حتّی نوعی نارسیسیسم (خودشیفتگی) بیمارگونه دانسته‌اند و کمتر به زمینه‌های روان‌شناختی، اجتماعی و ادبی این پدیده توجّه کرده‌اند؛ درنتیجه، خوانش‌ها غالباً تک‌بعدی و برپایهٔ قضاوت‌های ارزشی شکل گرفته‌است.

روان‌شناسی معاصر نشان می‌دهد که خودستایی در بسیاری از موارد می‌تواند نه ناشی از ضعف شخصیتی بلکه حاصل مکانیسم‌های دفاعی سازگارانه و نارسیسیسم سالم باشد؛ پدیده‌ای که می‌تواند به حفظ و انسجام شخصیت و عزّت نفس کمک کند. در پژوهش‌های ادبی فارسی، این تمایز مهم بین نارسیسیسم سالم و آسیب‌زا یا «عقدهٔ حقارت» موردبی‌توجّهی قرار گرفته‌است.

از دیگر سو، بررسی این ویژگی‌ها در بستر گفتمان قدرت و ساختار اجتماعی زمان خاقانی، امکان بررسی چندبعدی و منصفانه‌تر به شخصیت و شعر او را فراهم می‌کند. درواقع، مسئلهٔ اصلی این پژوهش آن است که خودستایی‌های خاقانی چگونه می‌تواند در چارچوب نظریه‌های روان‌شناختی تحلیلی به‌ویژه نظریهٔ آلفرد آدلر و آنا فروید دربارهٔ مکانیسم جبران و دیدگاه‌های مطرح دربارهٔ نارسیسیسم و با نگاهی به زمینه‌های تاریخی-اجتماعی زمانه‌اش، بازخوانی و تبیین شود. این رویکرد می‌تواند، خلأ موجود در مطالعات ادبی پیشین را پر کند؛ مطالعاتی که اغلب به داوری‌های اخلاقی بسنده کرده‌اند یا خاقانی را به نارسیسیسم آسیب‌زا متّهم ساخته‌اند، بی‌آنکه سازوکارهای روان‌شناختی و اجتماعی پدیده را بررسی کنند.

### ۱-۱- اهداف و پرسش‌های پژوهش

پژوهش با اهداف فراهم کردن خوانشی چندلایه، منصفانه و علمی، با بازشناسی تمایز میان نارسیسیسم سالم و آسیب‌زا، توجّه به زمینه‌های گفتمانی و ادبی، کمک به بازتعریف داوری‌های سنّتی دربارهٔ این شاعر بزرگ و کم‌بدیل فارسی و کمک به بازتعریف شخصیت وی، می‌کوشد به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. خودستایی در شعر خاقانی چه ماهیتی دارد و چه مؤلّفه‌هایی آن را از خود بزرگ‌بینی صرف متمایز می‌کند؟

۲. چگونه می‌توان این خودستایی‌ها را در چارچوب نظریهٔ نارسیسیسم سالم و مکانیسم دفاعی جبران تحلیل کرد؟

۳. خودستایی‌های خاقانی چه نسبتی با گفتمان قدرت و زمینهٔ اجتماعی-فرهنگی عصر او دارد؟

در این پژوهش، تحلیل روان‌شناختی ناظر به شواهد شعری و «منِ شعری» خاقانی و بر اساس نظریه‌های مطرح شده در پژوهش است، نه تشخیص بالینی شخصیت خاقانی، از این‌رو، مفاهیم روان‌شناختی به کار رفته چون نارسیسیسم سالم، مکانیسم‌های دفاعی و مواردی ازاین‌دست، تنها به‌عنوان ابزارهای تفسیری جهت درک درست کارکردهای خودستایی در متن به کار رفته‌اند.

## ۲- پیشینه پژوهش

به نظر می‌رسد اوّلین کسی که خودستایی‌های خاقانی را نقد کرده، شخصی است که خاقانی از او در تحفةالعراقین به ملک‌الوزراء نام می‌برد که احتمالاً جمال‌الدین موصلی بوده‌است که خودستایی‌های او را می‌نکوهد:

گفتا تو هنوز ناتمامی — برگرد نه مرد این مقامی
چند از من و ما سخن فزودن — خود قبلهٔ راه خویش بودن
تاریکی جهل خودستایی است — لا اعلم عین روشناییست...

(خاقانی، ۲۵۳۷: ۴۵)

In Press

درواقع این نقد با اندرز و پند همراه است. در زمان معاصر، نقد خودستایی‌های خاقانی و اظهارنظر دربارهٔ چرایی آن‌ها شتاب بیشتری گرفته‌است، برخی فقط به آن اشاره‌ای کرده‌اند و هیچ اظهارنظر منفی یا مثبتی در این زمینه ابراز نکرده‌اند؛ درواقع آنان تنها به وجود خودستایی در شعر خاقانی اشاره کرده‌اند (رک. سجادی، ۱۳۵۷: سی و سه؛ کافی، ۱٤۰۱: ۱۷-٤۱). برخی کوشیده‌اند با دیدی مثبت به این کار بنگرند و آن را انگیزه آفریدن بدانند (رک. کزازی، ۱۳۸۱: ۷۹ و ۱۳٦۸: ۲۱۷)، یا به برتری او از دیگر هم‌عصرانش اشاره کرده و در این خودستایی‌ها به او حق داده‌اند (رک. استعلامی، ۱۳۸۷: ٤۹)، اما آنچه به‌عنوان پیشینه مدّنظر این پژوهش است، افرادی است که خودستایی‌های خاقانی را نکوهیده و او را مورد آماج انواع تهمت‌ها قرار داده‌اند. به نظر می‌رسد زرّین‌کوب اوّلین کسی است که خاقانی را به داشتن عقدهٔ حقارت متّهم کرده و دلیل آن را نیز شغل پدر (نجّاری) و مادر (طبّاخی) خاقانی دانسته که به نظر ایشان، نمی‌توانسته در زمانی که همه‌چیز به نژاد و خواسته سنجیده می‌شد، برای خاقانی نام و آوازه‌ای به ارمغان آورد (رک. زرّین‌کوب، ۲۵۳٦: ۱۳۹-۱٤۱ و ۱۳۸۲: ٤۷). به نظر می‌رسد جایگاه علمی ایشان موجب شده این سخن دانسته و نادانسته در زمان فعلی پیوسته به شیوه‌های مختلف تکرار شود. یاحقی (۱۳۷۱: ۳٤) به پیروی از زرّین‌کوب، او را دارای عقدهٔ حقارت معرفی کرده‌است و خسران بزرگ این است که برنامه‌ریزان کتب آموزشی مدارس، این مطلب را در کتاب درسی تاریخ ادبیات ایران، برای سال دوم آموزش متوسطهٔ عمومی قرار داده‌اند. این کار موجب شده دانش‌آموزان به‌جای آشنایی با توانمندی‌های ادبی و هنری و اندیشه‌های این شاعر بزرگ، او را فردی عقده‌ای بدانند و لاجرم تمایلی به خوانش شعر او نداشته باشند. به دیگر سخن، به‌جای نازش به او، از او ناخشنود و متنفّر باشند. چهرقانی (۱۳۸۲: ٤۷) خاقانی را به نارسیسیسم [از نوع مرضی] متّهم کرده‌است. راستگو و راستگوفر (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «پارادوکس تکبر و تواضع در شعر و شخصیت خاقانی» کوشیده‌اند این مسئله را بررسی‌کنند. متأسفانه به‌رغم برخی اشارات نیکو چون حسدورزی شاعران دیگر نسبت به خاقانی، خود را از او کمتر دیدن و مواردی ازاین‌دست، به‌جای تجزیه‌وتحلیل این مسئله و تلاش جهت یافتن دلایل اصلی این کار، عامل را خودستایی‌های خاقانی دیده و حتی نکوهش رقیبان را نیز بازتاب همین خودشیفتگی‌های او دانسته‌اند (رک. راستگو و راستگوفرد، ۱۳۹۲: ۵۵).

«تحلیل روان‌شناختی خودستایی‌های خاقانی برمبنای دیدگاه کارن هورنای» عنوان مقاله‌ای از بهنام‌فر و طلایی (۱۳۹۳) است که در آن می‌کوشند با استناد به نظریات هورنای، خاقانی را شخصیتی نشان دهند که به قول آنان علی‌رغم داشتن عقدهٔ حقارت، دارای تیپ شخصیتی برتری‌طلب و نیز تیپ شخصیتی انزواطلب است و می‌کوشد با کناره‌گیری از مردم و کسب قدرت از طریق تحقیر دیگران و القای حس برتری خود نسبت به آن‌ها، نوعی قدرت‌مندی برای خود، نزد آنان به دست بیاورد (بهنام‌فر و طلایی، ۱۳۹۳: ۸۸).

خواجه‌ایم و قادری‌سهی (۱٤۰۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی روان‌شناختی علل خودستایی با تکیه بر نظریات آلفرد آدلر» به‌جای بررسی علمی و روان‌شناختی این مسئله، او را به خودشیفتگی و داشتن عقدهٔ حقارت منتسب کرده‌اند. به عبارت دیگر، به نظر می‌رسد کوشیده‌اند تا با پیش‌داوری ذهنی خود، این نظریه را بر متن تحمیل کنند. تنها اشاره به یک جمله از این مقاله، بهترین مصداق این مدّعاست: «نگارندگان... می‌کوشند خودشیفتگی (نارسیسیسم) را به‌عنوان یک اختلال شخصیتی در شخصیت خاقانی بررسی و اثبات کنند» (خواجه‌ایم و قادری‌سهی، ۱٤۰۱: ۵۷).

حسن‌زادهٔ نیری و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «عقدهٔ برتری یا عقدهٔ حقارت؟ واکاوی اشعار خاقانی براساس نظریهٔ روان‌شناسی فردنگر»، بر این باورند در اشعار خاقانی شواهد به اندازه‌ای نیست که بتوان در بارهٔ عقدهٔ حقارت خاقانی با قاطعیت سخن گفت اما با توجّه به برخی از دلایل چون میل به برتری‌جویی شخصی، به‌زعم خود، او را گرفتار عقدهٔ برتری دانسته‌اند. ناگفته پیداست همان عنوان مقاله به‌خوبی نمایان‌گر سوگیری نویسندگان آن، دربارهٔ خاقانی است؛ یعنی از همان آغاز، نسبت به داشتن عقده در خاقانی حکم صادر کرده‌اند، با این تفاوت که نوع عقدهٔ او را از حقارت به برتری تغییر داده‌اند.

In Press

مقالات دیگری نیز در این باره وجود دارد که به‌عنوان نمونه می‌توان به این موارد اشاره کرد: «خاقانی، شخصیت خودشیفته و کمالگرا» از رضایی و همکاران (۱۳۹۰)؛ «مفهوم‌سازی استعاری خودستایی‌های خاقانی براساس نظریهٔ استعارهٔ مفهومی» از منوچهری و شفق (۱۴۰۱) و «تأثیر دوران کودکی در بروز اختلال خودشیفتگی خاقانی» از قشقایی و رهنما (۱۳۹۴)، اما ازآنجاکه مسائل مطرح‌شده در این مقالات، بیشتر تکرار موارد پیشین هستند، تنها به ذکر نام آن‌ها در اینجا بسنده می‌کنیم.

به نظر می‌رسد عدم تمایز بین نارسیسیسم سالم از ناسالم، عدم توجّه به زمینه‌های گفتمانی و ادبی، تکرار دیدگاه‌های پیش از خود، عدم پرداختن به دلایل راستین خودستایی‌ها در سروده‌های خاقانی، نداشتن آگاهی کافی از نظریه‌های روان‌شناختی، تحمیل نظریه بر متن، تلاش جهت اثبات پیش‌فرض‌های ذهنی خود به‌جای توجّه به نتیجهٔ اجرای پژوهشی هدفمند و مواردی ازاین‌دست، از علل و عوامل ناکامی پژوهشگران در شناخت و تحلیل درست خودستایی‌های خاقانی و به‌تبع آن عدم شناخت درست خودستایی‌های خاقانی است. پژوهش حاضر تلاشی جهت رفع این موارد و رسیدن به دیدگاه درستی در این زمینه است.

## ۳- مبانی نظری

فخر از دیرباز یکی از موتیف‌های شعر فارسی به‌ویژه چامه‌ها بوده‌است. علاوه برآن، فخر چاشنی سروده‌های حماسی و پهلوانی را نیز تشکیل می‌داده‌است. این مسئله هنگام رویارویی پهلوانان در رجزخوانی‌های آنان، بیشتر نمود پیدا کرده‌است. فخر واژه‌ای عربی، به معنی خودستایی است و در اصطلاح، زیاده‌روی در ستایش خود و کارهای خود به دلایل مختلفی چون جلب تحسین و توجّه دیگران است و می‌تواند ناشی از عوامل مختلفی چون اعتمادبه‌نفس فراوان (به‌درستی یا از روی پندار)، کمبود عزّت نفس، داشتن منشأ روانی، تلاش جهت اثبات خود و مواردی ازاین‌دست باشد. اغلب مردم، دیدی منفی نسبت به فخر دارند و آن را معادل خودشیفتگی در معنی منفی آن در نظر می‌گیرند، زیرا در فرهنگ عامه، واژهٔ خودشیفتگی، واژه‌ای تحقیرآمیز در وصف دل‌مشغولی افراطی افراد به خود و همچنین اشاره به بعضی جنبه‌های زندگی معاصر است که البته با آنچه متخصّصان بالینی به کار می‌برند، معنای کاملاً متفاوتی دارد (سندلر، پرسون و فوناگی، ۱٤۰۲: ۱۰).

فرهنگ انگلیسی آکسفورد اصطلاح خودشیفتگی را که ویلهم نک در پی نقد و بررسی آثار آلیس وضع کرد، این‌گونه تعریف می‌کند: «خوددوستداری بیمارگونه یا تحسین مرضی خود»، (هُلمز، ۱۳۹۸: ۱۱). هُلمز در توضیح این دیدگاه می‌گوید لازم است به قید الزام‌آور «مرضی» یا «بیمارگون» توجه کنیم؛ دوست داشتن خود الزاماً مشکل‌آفرین نیست و درواقع، نزد عموم متخّصصان به‌عنوان نشانه‌ای از سلامت روان دیده می‌شود (همان).

آرای روان‌کاوانه در باب خودشیفتگی زیر سه عنوان متمایز قرار می‌گیرند: خودشیفتگی لیبدویی، خودشیفتگی مخرّب و خودشیفتگی سالم (هلمز، ۱۳۹۸: ١٤).

خودشیفتگی (نارسیسیسم) به دو نوع سالم و بیمارگون تقسیم می‌شود. خودشیفتگی سالم و طبیعی به احساسات و نگرش‌های شخصی نسبت به خود و رشد طبیعی و خودکنترلی اشاره دارد. این خودشیفتگی هستهٔ عزّت نفس، عواطف و روابط سالم و طبیعی است، به زبان روان‌کاوی. خودشیفتگی طبیعی به‌عنوان یک نیروگذاری روانی مثبت در عملکرد طبیعی ساختار خود تعریف شده‌است (نوری، ۱۳۰٤: ٥٩). کوهان در اواخر دههٔ شصت میلادی با نقد دیدگاه فروید، خودشیفتگی سالم را پیش‌شرط توفیق در زندگی و برقراری روابط موضوعی می‌دانست و پدیدهٔ خودشیفتگی ثانویه را از عوارض شکست در فرایند رسش و پختگی بهنجار خودشیفتگی می‌دید (هُلمز، ۱۳۹۸: ٥۱).

In Press

## ۴. مکانیسم‌های دفاعی

مکانیسم‌های دفاعی یکی از مسائل مهم در شناخت رفتار و شخصیت انسان تلقی شده‌اند. «این مکانیسم‌ها که مکانیسم‌های سازشی نیز گفته می‌شوند باعث سازگاری و تطبیق شخص در رویارویی با مشکلات محیطی در رویارویی با مشکلات محیطی و اجتماعی می‌شوند» (میلانی‌فر، ۱۳۷٤: ۹۵). درواقع دفاع‌ها آن دسته از اقدامات روانی هستند که مضامین عاطفی ناخوشایند را از حیطهٔ هوشیاری خودآگاه به بیرون می‌رانند (بلکمن، ۱۳۹۲: ۲۳). مکانیسم‌های دفاعی فراوان‌اند؛ بلکمن (۱۳۹۲) یک‌صد و یک نوع آن را در کتاب خود معرفی کرده‌است. مکانیسم‌های دفاعی علی‌رغم گوناگونی و تنوّع دارای ویژگی‌های مشترکی هستند؛ میلانی‌فر (۱۳۷٤: ۹۵ و ۹٦) پنج ویژگی برای آن‌ها برشمرده که در این‌جا به دو مورد آن اشاره می‌کنیم:

۱. غیرارادی و ناخودآگاه‌اند و شخص در حین استفاده از آن‌ها آگاهی ندارد.

۲. باعث کاهش یا رفع اضطراب شده و تعادل روانی را حفظ می‌کنند و درنتیجه در شخص، قدرت سازگاری و تطابق با عواملی که پیش آمده، ایجاد می‌کند.

آنا فروید (۱۹۳٦) مفهوم مکانیسم دفاعی را به شکل نظام‌مند توضیح داد و نارسیسیسم را یکی از اشکال دفاع خود (Ego)، در برابر اضطراب دانست. از دید او نارسیسیسم می‌توانست یک واکنش دفاعی به تهدیدهای بیرونی یا احساس آسیب‌پذیری درونی باشد. آدلر (۱۹۳۸) برخلاف فروید، مفهوم مکانیسم دفاعی را به‌صورت مستقیم تدوین نکرد اما نظریهٔ جبران (Compensation) او یکی از پایه‌های روان‌شناسی دفاعی است. او بر این باور بود که انسان‌ها در برابر احساس حقارت (Interiority feeling) واکنش‌هایی ازجمله بزرگ‌نمایی توانایی‌های خود، برای محافظت از خود به کار می‌برند که در سطح روانی، کارکردی شبیه مکانیسم دفاعی دارند.

## ۵. تجزیه‌وتحلیل

خودستایی در سروده‌های همهٔ شاعران کم‌وبیش دیده می‌شود. بسامد این مسئله به علل و عوامل مختلفی چون انگیزه‌های فردی یا محیطی برمی‌گردد. بسامد خودستایی در خاقانی بیش از دیگر شاعران شناخته‌شده و سرشناس فارسی است؛ ازاین‌رو موجب شده در معرض اتّهامات فراوانی از سوی ناقدان به‌ویژه برخی از پژوهشگران معاصر قرار گیرد. این خودستایی‌ها برخاسته از علل و عوامل مختلفی است که در اینجا می‌کوشیم، به تجزیه‌وتحلیل آن‌ها بپردازیم:

### ۵-۱- زمینه‌های تاریخی و ادبی

خاقانی (۵۲۰ -۵۹۵ هـ.ق) از شاعران برجستهٔ قرن ششم هجری است. از دیرباز، شاعری در ایران نهتنها یک هنر بلکه نشانهٔ منزلت اجتماعی، توانمندی، توان فکری و از همه مهم‌تر یکی از مشاغل پردرآمد بود. نظامی عروضی در کتاب چهار مقاله یا مجمع‌النوادر، شاعری را در کنار دبیری، منجّمی و پزشکی از مشاغل بسیار مهم ذکر می‌کند. در چنان فضایی، شعر میدان رقابت برای شاعران محسوب می‌شد، از این‌رو شاعران ناگزیر برای اثبات برتری خود به خودستایی روی می‌آورند. از دیگر سو خودستایی عاملی انگیزشی در سرودن محسوب می‌شود و اگر شاعر به توان خود باور نداشته باشد، قادر به آفرینش شعر نخواهد بود (رک. کزازی، ۱۳٦۸: ۲۱٦-۲۱۷).

### ۵-۲- تمایز بین خودستایی ادبی با نارسیسیسم به‌عنوان یک بیماری

همان‌گونه که در مبانی نظری بیان شد، دو گونه خودشیفتگی وجود دارد: خودشیفتگی مخرّب و خودشیفتگی سالم (رک. هُلمز، ۱۳۹۸: ۱٤). خودشیفتگی [سالم] هستهٔ عزّت نفس، عواطف و روابط سالم و طبیعی است و به‌عنوان یک نیروگذاری روانی مثبت در عملکرد طبیعی و ساختار خود تعریف شده‌است (نوری، ۱۳۹٤: ۵۹). یکی از تفاوت‌های بارز نارسیسیسم مرضی با خودشیفتگی

In Press

سالم در این است که در نارسیسیسم مرضی، خودشیفتگی، نه ناشی از برتری و توانمندی فرد، بل محصول پندار شخص خودشیفته است، درحالی‌که در نارسیسیسم سالم، شخص، توانمندی‌های واقعی خود را در خودستایی‌ها بروز می‌دهد و این، بیشتر در حالت انکار دیگران، عدم درک توانمدی‌های شخصی او و مواردی ازاین‌دست بروز می‌کند، اما ازآنجاکه تعریف خودشیفتگی در روان‌شناسی بالینی با تعریف عامّهٔ مردم متفاوت است، عامّهٔ مردم تنها ذهنیتی منفی از خودشیفتگی یا نارسیسیسم دارند. به دیگر سخن، تمایزی بین نارسیسیسم یا خودشیفتگی سالم و بیمارگون قائل نیستند.

به نظر می‌رسد نسبت دادن عقده‌های گوناگون خودبزرگ‌بینی، حقارت یا اتّهامِ داشتن نارسیسیسم به خاقانی از همین مورد نشأت گرفته‌است. در شعر فارسی، خودستایی نه‌تنها نکوهیده نیست، بلکه نشانهٔ اعتمادبه‌نفس هنرمندانه و حتی گاه وسیله‌ای برای تثبیت جایگاه شاعر در دربارها و محافل علمی محسوب می‌شده‌است. این حکم بر سروده‌های اغلب شاعران فارسی‌زبان صدق می‌کند. حتّی در شاعری چون سعدی که در بند این موارد نیست و حتی به‌جای ستایش کسان، آنان را اندرز می‌دهد و خود نیز اذعان دارد که طبعش خواهان چنین شعری نیست (رک. سعدی، ۱۳٦۸: ۳۸) گاه به‌ندرت ابیاتی دارد که از آن بوی خودستایی به مشام می‌رسد:

قلم است این به دست سعدی  یا هزار آستین دُر دری

(سعدی، ۱۳۷۵: ٦۷۵)

بسامد خودستایی در خاقانی بیش از دیگر سرایندگان سرشناس زبان فارسی است، زیرا وقتی توان شاعری و صله و پاداش دریافتی خود را با شاعران پیش از خود می‌سنجد و آن‌گاه که ارزش او را درخور او نمی‌دانند، بر او حسد می‌ورزند، به زندانش می‌اندازند و حتی از مهاجرت به دیگر شهرها و سرزمین‌های دیگر بازش می‌دارند، او به‌ناچار می‌کوشد، هنر خود را به آنان بنمایاند؛ هنری که در زمان معاصر نیز جز برای اندکی به‌درستی شناخته نیست، درحالی‌که «اگر بپذیریم که شعر رستاخیز کلمات است و هنر شاعر، نوعی آشنایی‌زدایی از زبان است، خاقانی شروانی یکی از نوادر شعر جهان به حساب می‌آید. بی‌گمان خاقانی یکی از شگفتی‌های ادبیات ایران است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۱: ۱). به نظر می‌رسد مخاطبِ تفاخر خاقانی، شاعران دیگر هم‌عصرش، درباریان و حتی شخص شاهِ وقت است که سروده‌های او را به گونهٔ بایسته درک نکرده‌اند؛ پس گرفتن روستای داده‌شده به خاقانی، به زندان انداختن، مورد بی‌مهری قرار گرفتن، حتّی قطع معاش او، همگی رنجش خاقانی را در حدّ اعلا در پی داشته‌است، به گونه‌ای که پشیمانی اخستان یا به تعبیر بهتر پشیمان کردن او از سوی مادر و همسر و برخی از نزدیکانش از برخوردهای این‌چنینی با خاقانی، ارسال نامه و هدایایی به تبریز، که خاقانی در بازگشت از حج دوم در آنجا می‌زیست، و دلجویی‌های او مبنی بر بازگشت به شروان و جبران مافات به‌هیچ‌روی مؤثّر واقع نشد. برخی از پژوهشگران با درک این دلایل و دیگر دلایل این‌چنینی در این زمینه به خاقانی حق داده‌اند:

> خاقانی نمودی از همهٔ کسانی است که استعدادی فراتر از ظرفیت زمانهٔ خود دارند و به دلیل قرار نگرفتن در جایگاه واقعی خود در جامعه و قدر ندانستن، از سر ناخرسندی، خواهان مهاجرت از وطن می‌شوند، امّا وقتی با این خواستهٔ ابتدایی و طبیعی آن‌ها مخالفت می‌کنند، شهرت و نبوغ آن‌ها دست‌مایه‌ای برای بدنامی محیط و گردانندگان آن می‌شود؛ چون ناخرسندی آن‌ها از رفتار نامناسب افراد جامعه از طریق گفته‌ها و واکنش‌های آن‌ها به اسناد تاریخی بر ضد آن محیط‌ها تبدیل می‌شود و برای همیشه شرمساری حاصل از آن رفتارهای ناسنجیده، نه‌تنها برای انجام‌دهندگان آن، بلکه حتّی برای همهٔ مردم آن شهر در حافظهٔ تاریخ برجا می‌ماند و تا زمانی که امکانات جوامع با نیازها و آرمان‌های نخبگان به تطابق و توازن لازم نرسیده باشد و به‌خصوص در جوامعی که فرهنگ غالب بر آن‌ها از بلوغ لازم برای رشد و پرورش این‌گونه آدم‌ها برخوردار نباشد، دامنهٔ این‌گونه نفرت و نارضایتی‌ها و مهاجرت‌ها گسترده‌تر می‌شود (شیری، ۱۳۹۱، ۳۱٦-۳۱۷).

یکی از ویژگی‌های جوامع عقب‌افتاده، حسادت، عدم تحمّل نخبگان و تلاش در حذف آن‌ها، به‌جای هموار کردن مسیر جهت پرورش بیشتر استعداد یا استفاده از توانمندی آنان است. حال اگر چون خاقانی حق مهاجرت نیز از آنان گرفته شود، موجب واکنش‌های متفاوتی با توجّه به شخصیت آنان خواهد شد. این واکنش در خاقانی به اشکال مختلف چون خودستایی، شِکوه از زیستگاه و باشندگان

In Press

آن، شکوه از روزگار، سرنوشت و مواردی ازاین‌دست بروز می‌کند، زیرا «فریاد آب‌های غلتان آنگاه بلند می‌شود که با صخره‌ها و خرسنگ‌های راه‌گیر برخورد می‌کند. در جان خاقانی نیز آنگاه که فوران سرشتی مایه‌های عاطفی به مانع‌هایی کام‌شکن از خودکامگی‌ها، رشگنی‌ها و داغ و دردهای نفس‌گیر برمی‌خورد از جانگلایه به جانفریاد دگرگون می‌شود» (مؤیّد شیرازی، ۱۳۷۲: ج). به نظر می‌رسد خودستایی‌های خاقانی یکی از این جانفریادهاست، هم در اعتراض به رفتارآنان با او و هم اثبات توانمندی‌های خود، درواقع نوعی مکانیسم دفاعی است که در جای خود به آن خواهیم پرداخت.

### ۵-۳- نقد و تحلیل اتهامات واردشده به خاقانی

به نظر می‌رسد اتهامات واردشده به خاقانی به دو دلیل باشد: اول اینکه خودستایی در کل، امری نکوهیده‌است: «زیرا به نظر می‌رسد هجو و فخر از جهاتی دو روی یک سکّه باشند؛ به دیگر سخن فخر لایهٔ پنهان هجو و هجو لایهٔ پنهان فخر است. در فخر، خود با برکشیدن خود و تکیه بر صفاتی که آن‌ها را مایهٔ برتری خود می‌پندارد، به‌صورت ضمنی دیگران را در جایگاهی فروتر می‌نشاند، زیرا فرد در فخر به صفاتی از خود افتخار می‌کند که وجود یا شدّت آن را در دیگران تا بدان حدّ نمی‌یابد. در هجو نیز با انتساب صفات نکوهیده به افراد به‌طور ضمنی خود را از این صفات مبرّا دانسته و درواقع با تحقیر آنان خود را برمی‌کشد» (پارسا، ۱۳۸۵: ۵۷- ۵۸). ثانیاً همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، عامّهٔ مردم، خودشیفتگی (نارسیسیسم) را تنها با جنبهٔ منفی و بیمارگون آن می‌شناسند و از نوع مثبت و سالم آن، که موجد آفرینش‌های هنری و ادبی می‌شود، بی‌خبرند. متأسفانه این مسئله در مورد اغلب پژوهشگران ادب فارسی، به‌ویژه متهم‌کنندگان خاقانی به انواع عقده‌ها و نارسیسیسم نیز صدق می‌کند. نسبت دادن عقدهٔ حقارت از سوی زرّین‌کوب (۲۵۳۶: ۱۳۹؛ ۱۳۷۸: ۱۳-۱۵)، راستگو و راستگوفر (۱۳۹۲: ٤۷)، یاحقی (۱۳۷۱: ۳٤)، بهنام‌فر و طلایی (۱۳۹۳: ۸۸)؛ نارسیسیسم [از نوع مرضی آن] چهرقانی (۱۳۸۲- ٤۵-٤۹)، صادقی‌منش و دیگران (۱٤۰۱: ۵۷) و... را ناشی از همین مسئله دانست. به نظر می‌رسد اوّلین کسی که خودستایی‌های خاقانی را نقد کرده شخصی است که خاقانی از او در تحفةالعراقین از او به ملک‌الوزراء نام می‌برد که احتمالاً جمال‌الدین موصلی وزیر باشد (رک. خاقانی، ۲۵۳۷: ٤۵)، اما دیدگاه او پندآمیز است، و خاقانی را به‌خاطر خودستایی‌هایش می‌نکوهد و او را از ادامهٔ این کار بازمی‌دارد (همان)، اما خاقانی که هنر و توانمندی خود را بهتر از هرکس می‌شناسد، به این کار ادامه داده‌است و آن را چونان مکانیسم دفاعی در برابر به حاشیه‌رانی‌ها، طرد و انکار، حسادت‌های رقیبان و توطئه‌های آنان به کار برده‌است.

به نظر می‌رسد اوّلین کسی که خاقانی را به دلیل خودستایی‌هایش به داشتن عقدهٔ حقارت متهم کرد، زرّین‌کوب بود که منشأ به وجود آمدن آن را در سه چیز می‌راند: تبار خاقانی، هجو شاعران دیگر و شکایت از ابنای زمان (رک. زرین‌کوب، ۱۳۷۸: ۱۳ و ۱٤) که در اینجا به نقد و بررسی آن‌ها می‌پردازیم. زرّین‌کوب بر این باور است که در زمان خاقانی همه‌چیز براساس تبار سنجیده می‌شد و ازآنجاکه پدر خاقانی نجّار و مادرش آشپزی نسطوری‌تبار بود، این مسئله او را دچار عقدهٔ حقارت کرده‌است (همان، ۱٤). به نظر می‌رسد اوّلاً این اظهارنظر نوعی پیشداوری ذهنی از سوی مرحوم زرّین‌کوب باشد، زیرا هیچ دلیلی دالّ بر اهمیت دادن به حسب و نسب در زمان خاقانی ارائه نداده‌است. این مسئله به‌هیچ‌روی به معنی ردّ نظر ایشان در این مورد نیست، زیرا باور به نبودن سند و مدرک کافی درباره اهمیت به حسب و نسب در شروان آن زمان، به همان اندازهٔ باور به بودن آن دشوار است. ثانیاً به نظر می‌رسد برخی مشابهت‌های شعری در زمینهٔ خودستایی‌های متنبّی و خاقانی، به‌ویژه دیدگاه متنبّی دربارهٔ خانوادهٔ‌خود موجب تعمیم این دیدگاه دربارهٔ خاقانی نیز شده باشد، به‌ویژه که زرین کوب در مواردی او را با متنبّی سنجیده‌است (رک. زرّین‌کوب، ۲۵۳۶: ۱۳۹ و ۱۳۷۸: ۱۳)، زیرا تفاخر به اصل و نسب در میان عرب از پیش از اسلام تا زمان متنبّی امری کاملاً اثبات شده‌است. متنبّی با اشاره به این نکته عکس آن را بیان می‌کند و به‌جای نازش به قوم خود، باژگونهٔ آن، خود را مایهٔ نازش قوم خود می‌داند:

لا بقومی شَرفتُ، بل شرفوا بی  و بنفسی فخرت، لا بجدودی

In Press

و سروده‌ای دالّ بر نازش متنبّی به پدر و مادرش را –دست‌کم بنده– در دیوان او ندیده‌ام، درحالی‌که خاقانی بارها با افتخار از پدر و مادر و حتّی جدّ خود یاد می‌کند. از بیان شغل آنان نیز نه‌تنها ابایی ندارد، بلکه از آن با افتخار نیز یاد می‌کند:

شیخ مهندس‌لقب، پیر دروگر علی　　کازر و اقلیدسند عاجز برهان او

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۵۰۱)

صانع زرّین‌عمل، پیر صناعت علی　　کز ید بیضا گذشت، دست عمل‌ران او

(همان، ٤٩٩)

در تحفةالعراقین هم به شغل پدر اشاره کرده‌است:

وز سوی پدر دروگرم دان　　استاد سخن‌تراش دوران ...

او ضامن من به نان و جامه　　من مادحش از بنان و خامه ...

(خاقانی، ۲۵۳۷: ۲۱۳ و ۲۱٤)

در همان اثر ۳۱ بیت را به مدح مادر خود اختصاص داده که در آن به شغل او (طبّاخی) نیز اشاره کرده‌است:

هستم ز پی غذای جانور　　طبّاخ‌نسب ز سوی مادر

گنجینهٔ حکمت است خوانم　　ز آن بر سر صدر کس نمانم

و حتّی به شغل جدّش نیز که جولاهه بوده، اشاره کرده که هیچ نشانه‌ای از کسر شأن در آن دیده نمی‌شود:

جولاهه‌نژادم از سوی جدّ　　در صنعت من کمال ابجد

(همان، ۲۰٤)

خاقانی حتّی به برده بودن مادر خود اشاره می‌کند و چنانچه نظر مرحوم زرّین‌کوب مبنی بر سرشکستی از نسب و تبار خود درست می‌بود، نباید هرگز به این مسئله اشاره می‌کرد:

... نسطوری و موبدی نژادش　　اسلامی و ایزدی نهادش

از روم ضلالت آوریده　　نخّاس هدیش پروریده ...

(زرین‌کوب، ۲۵۳۷: ۲۱۵)

دومین دلیل زرّین‌کوب، تحقیر بیشتر شاعران روزگار خود به‌زعم ایشان است (رک. زرّین‌کوب، ۱۳۷۸: ۱۳). اولاً اگر منظور از شاعران روزگار خویش، شاعران هم‌عصر خاقانی باشد، خاقانی از اغلب آنان به‌نیکی یاد می‌کند؛ از سنایی شاعر هم‌عصر خود که پیش از خاقانی زیسته، بارها به‌نیکی یاد کرده و حتی خود را بدل او در در جهان می‌داند و این مسئله را نه تحقیرآمیز، بل با افتخار بیان می‌کند و به آن می‌نازد:

بدل من آمدم اندر جهان سنایی را　　پدر بدان دلیل نام من بدیل نهاد

با نظامی نیز دوستی نزدیکی داشته‌است، به گونه‌ای که نظامی برای او مرثیه‌ای سروده‌است:

همی‌گفتم که خاقانی دریغاگوی من باشد　　دریغا من شدم آخر دریغاگوی خاقانی

با برخی از شاعران هم مانند وطواط در آغاز دوستی داشته و حتّی همدیگر را ستوده‌اند ولی کدورتی در میان آمده و به هجو او پرداخته‌است، اما اگر منظور زرّین‌کوب برخی از شاعران همچون مجیر بیلقانی یا ابوالعلای گنجه‌ای باشد، نبایستی دلایل این هجو را از نظر دور داشت. خاقانی «دزد بیان» را که زرّین‌کوب مطرح کرده، دربارهٔ مجیرالدین بیلقانی (متوفی ٥٨٦ ه.ق) مطرح کرده که زمانی شاگرد خاقانی بوده و بنا به گفتهٔ خاقانی به نام او اصفهان و اصفهانیان را هجو کرده و موجب رنجش آنان از خاقانی شده‌است:

دیو رجیم آنکه بود دزد بیانم　　گر دم طغیان زد از هجای صفاهان

In Press

او بـه قـیـامـت ســپـیـدروی نـخـیـزد؛ زانکـه سـیـه بســت بر قفـای صـفـاهـان

(خاقانی، ۱۳۷۵: ٤٢٠-٤١٩)

اگر دلایل سرایش این هجو مدّنظر قرار گیرد، می‌توان به خاقانی حق داد که او را هجو کرده‌است. دربارهٔ شخصی ابوالعلاءنام نیز، از روی پندار، او را عامل تغییر نظر دربار شروان دربارهٔ خود و پیامدهای آن می‌داند:

از لگـد حـادثـات ســخـت شـکسـتـه‌دلم بسـتـه خیالم که هسـت این خلل از ابوالعلا

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۵۷)

ممکن است این ایراد در زمینهٔ این شخص ابوالعلاءنام، وارد باشد، زیرا خود به گمانه‌زنی درباره او اعتراض کرده و می‌بایست تا زمانی که یقین پیدا نکند، دست‌کم او را هجو نکند. از دیگر سو، شاهدی دالّ بر اینکه این ابوالعلاء، همان ابوالعلای گنجه‌ای شاعر باشد، وجود ندارد، زیرا به نظر می‌رسد خاقانی به‌تعریض از دو شخص نام می‌برد که یکی سخن‌دان بوده و دیگری مرد دین و به‌درستی دانسته نیست، آیا نام هر دو بوالعلاء بوده‌است؟ یا تا چه حد این بیت می‌تواند اشاره‌ای به ابوالعلای گنجه باشد:

خـود بـه ولـوغ سـگـی، بـحر نگردد نجس خـود، بـه وجـود خـری، خُـلـد نیـابـد وبـا

ایـن چو مگس می‌کنـد خوان سـخن را عَفِن و آن چـو مـلـخ، مـی‌برد کشـ ـتهٔ دین را نمـا

مـن شـــده چون عنکبوت، در پی آن، دربـه‌در بـانـک کشـیـده چو ســار، در پی این مـاجرا

(خاقانی، ۱۳۷۵: ٤٢٠-٤١٩)

هرچند هجویات منتسب به ابوالعلا گنجه‌ای که در آن خاقانی را هجو کرده، این دیدگاه را تضعیف کرده و اختلاف آن دو را باورپذیر جلوه داده‌است. دلیل سوم زرّین‌کوب جهت خودستایی‌های خاقانی و متهم کردن او به عقدهٔ حقارت، شکایت از روزگار است که در اینجا نیز دلایل این شکایت نیاز به واکاوی دارد. به نظر می‌رسد شکایت شاعران و حتّی نخبگان یک جامعه از روزگار درواقع پرسونا یا نقابی است برای اعتراض به حاکمان و قدرتمندان زمان خود. «زمانی که پروای منصب‌داران و توانمندان، راه پرخاش را بر خاقانی می‌بندد، او تیرهای اعتراض را که اکنون با پر و پیکان‌هایی تازه آراسته‌است، به‌سوی روزگار کور و سفله‌نواز می‌گشاید» (مؤیّد شیرازی، ۱۳۷۳: ج). ازاین‌رو به نظر می‌رسد خودستایی‌ها، هجویات یا شکواییه‌های خاقانی درواقع نوعی واکنش یا مکانیسم دفاعی در برابر رفتارهای جامعه در حق اوست، زیرا بیشتر این افراد تنها به قاضی رفته‌اند یا بهتر است بگوییم تنها با ذهنیت خود و عدم بررسی همهٔ شواهد و مدارک دربارهٔ خاقانی حکم صادر کرده‌اند.

## ۵-۴- دلایلی بر ردّ نارسیسیسم مرضی یا داشتن عقده حقارت در خاقانی

### ۵-٤-۱- عشق

دلایل زیادی بر ردّ نارسیسم مرضی در خاقانی وجود دارد. یکی از این موارد انواع عشق در خاقانی است. از سروده‌های عاشقانه گرفته تا عشق و علاقهٔ او به خانواده (پدر و مادر، همسر، پسر)، افراد نزدیک به او مانند عمویش کافی‌الدین عمر بن عثمان، پسرعمویش وحیدالدین و...، زیرا «راه برون‌رفت از خودشیفتگی، عشق به دیگری است» (هلمز، ۱۳۹۸: ۳۹). عاشق شدن، خودشیفتگی را زایل و درعین‌حال، حفظ می‌کند، زیرا عشق ورزیدن در عمل به معنای رهایی از خود است و در ضمن به فرد کمک می‌کند تا احساس خوبی دربارهٔ خود داشته باشد. در مقام نظر نیز عشق به خود، از خلال همانندسازی فرافکنانه، در تصویر معشوق مستحیل شده و به تجلیل و بزرگداشت موجودیت مشترک عاشق و معشوق بدل می‌شود و دیگر در شکل نخستین خود نمی‌ماند» (همان).

In Press

خاقانی ٤٢٤ غزل عاشقانه سروده‌است.[۱] «نخستین ویژگی غزل‌های خاقانی یکدستی مضامین و یکپارچگی احساسی و حالتی است که هر غزل زاییدهٔ آن است. این یکدستی درونی، فضای تغزّل را چنان وحدت می‌بخشد که معمولاً مجالی به بروز تناقض‌های عاطفی و چندسویگی مضامین نمی‌دهد» (مؤیّد شیرازی، ۱۳۷۲: ح). سرودن این تعداد غزل عاشقانه که تعداد قابل‌توجّهی از آن‌ها سرمشق سعدی و حافظ در سرودن غزل‌های آنان بوده و در سرودن آن‌ها اثرگذار بوده‌است (رک. دشتی، ۱۳۸۱: ۸۷ -۱۰۷؛ مؤیّد شیرازی، ۱۳۷۲: ح)، نمی‌تواند از روی تکلّف باشد، زیرا غزل با عواطف سروکار دارد و دست‌کم بخشی از آن‌ها می‌تواند برخاسته از تجربهٔ زیستهٔ شاعر باشد. مضمون تعدادی از غزلیات نیز بر این مسئله دلالت می‌کند، لذا عشق به دیگری نقطهٔ مخالف خودشیفتگی است.

علاوه بر آن، هنگامی که از پدر و مادر خود نام می‌برد، توأم با احترامی ویژه است و همین امر، نبود عاطفه از سوی آنان را که بنا به گفتهٔ برخی از افراد، موجب عقدهٔ حقارت شده، رد می‌کند. خاقانی تنها در یک مورد پدرش را هجو کرده، آن هم به‌خاطر این بوده که پدر آرزو کرده، کاش خاقانی جولاهه می‌بود و خواسته از تحصیل دست بکشد، اما در همان هجویه نیز از گفتهٔ خود پشیمان شده و می‌گوید:

با این‌همه که سوخته و پخته است　　جان و دلم از خامی گفتارش
او نایب خداست، به رزق من؛　　یا رب! ز نایبات نگه دارش

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۱۱۹۷)

از طرف دیگر، به‌درستی نمی‌توان فهمید خاقانی در چه سنّی این هجویه را سروده‌است، اما به نظر می‌رسد محصول خشم و ناراحتی لحظه‌ای شاعر در دوران جوانی و ناپختگی اوست. دعا به جان پدر نیز در همان حال دلیلی بر همین مدّعاست، زیرا آن‌گونه که از شعر برمی‌آید، در زمانی است که خاقانی هنوز برای امرارمعاش به او وابسته است. مرثیه‌های خاقانی نیز هم دربارهٔ اعضای خانواده، عمو و پسرعمو و حتی شخصیت‌های دینی چون امام یحیی، مؤیّدِ دیگری بر دیگردوستی است؛ افرادی که فقدان آنان، اندوهی جانگزا در جان خاقانی انگیخته‌است.

### ۵-٤-۲- تواضع خاقانی

خاقانی تنها در برخی از چامه‌ها به خودستایی پرداخته‌است. غزلیات و دیگر قالب‌های شعری او تقریباً از مدح تهی هستند یا در سنجش با چامه‌های او در حکم النادر کالمعدوم‌اند. علاوه بر آن، خودستایی‌های خاقانی تنها محدود به توانمندی‌های ادبی است. وجود این مسئله در برخی از قصاید نیز نشان می‌دهد این کار او، واکنشی در برابر دیگری‌سازی‌های حریفان شعری او و تلاش آنان در جهت حذف و انکار اوست. علاوه بر این‌ها، ابیاتی در آثار خاقانی به چشم می‌خورد که نشان از تواضع او دارد و جز از این منظر قابل‌توجیه نیستند:

هیچ اگر سایهٔ پذیرد منم آن سایهٔ هیچ　　که مرا نام نه در دفتر اشیا شنوند

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۲۱۲)

یا:

بدان که چون الف وصل باشم از خواری　　که نام نبود و ببینند خلق دیدارم

(همان: ۳۷۱)

یا:

آنم که به دار ضرب عالم　　هیچست عیار من دو جو کم

---

۱. در دیوان خاقانی تصحیح کزازی، ٤٥٤ شعر تحت عنوان غزل و سروده‌های کوتاه آمده‌است اما ۲۵ شعر مربوط به موضوعات دیگر است و عاشقانه محسوب نمی‌شوند.

In Press

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۲۵)

نگاهی به مناجات‌های او نیز کاملاً تواضع او را نشان می‌دهد، هرچند تواضع در برابر کردگار هستی امری طبیعی در هر شخص باورمندی است:

پاکا منزّه‌ها تو نهادی به صنع خویش — در گردنای چرخ سکون و بقای خاک...
خاقانی است خاک درت، حافظش تو باش — از مشتی آتشی که ندارند رای خاک

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۳۳۰)

تأمّلی در برخی از قصاید خاقانی، وضعیت نابسامان او را دست‌کم در برهه‌ای از زندگی او نشان می‌دهد، به گونه‌ای که به درگاه خداوند و حضرت رسول(ص) پناه می‌برد تا او را از این رنج‌ها برهانند:

مرادبخشا! در تو گریزم، از اخلاص — کز این خراسِ خسیسان دهی خلاص مرا...
گوا تویی که ندارم به کاه‌برگی برگ — به اهل بیت، ز من چون رسد نوال و نوا؟...
مرا ز خطّهٔ شروان برون فکن ملکا — که فرضه‌ای است، در او الأمان از این منشأ

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۲۸)

در چامه‌ای در ستایش پیامبر(ص)، او را خطاب قرار می‌دهد و از او می‌خواهد نگذارد بیش از این، در این دنیا عذاب ببیند:

ای هست‌ها ز هستی ذات تو عاریت — خاقانی، از عطای تو، هست آیت ثنا
مرغی چنین که دانه و آبش ثنای توست — مپسند کز نشیمن عالم کشد جفا
از عالم دورنگ فراغت دهش، چنانک — دیگر ندارد این زن رعناش در عنا

(همان، ۳۲)

این ابیات و ابیات بسیار دیگر این‌چنینی، بیانگر درد و رنجی است که از سوی رقیبان و حاسدان گریبانگیرش شده‌است و همهٔ این‌ها بیانگر این است که برخورد خاقانی از خودستایی‌های تا هجویاتش همگی تنها از روند مکانیسم‌های دفاعی قابل‌توجیه است که در جای خود به آن اشاره خواهیم کرد.

در نعت حضرت رسول(ص) نیز، خود را سگ تازی درگاه او خوانده است؛ لفظ بنده (غلام، خدمتکار) نیز نشان همین تواضع است:

بنده خاقانی سگِ تازی است بر درگاه او — بخ‌بخ آن تازی سگی کش پارسی خوان دیده‌اند

(همان، ۱۷۵)

یا در نعتی دیگر، به خدا پناه می‌برد و از او می‌خواهد او را از شروان برهاند.

خاقانی از زمانه به فصل تو درگریخت — او را امان ده از خطر آخرالزمان
زان پیشتر کاجل ز جهان وارهاندش — از ننگ جسمخانه شروانش باز رهان
یارب دل شکسته خاقانی آن توست — در دلش، به فیض الهی فرو نشان

(همان، ٤٣٦)

خاقانی در تحفةالعراقین در مکالمه‌ای با ملک‌الوزرا، در پاسخ سؤال او چنین پاسخ می‌دهد:

گفتا: «چه کسی و چیست نامت — اصلت ز کجا؟ کجا مقامت؟»
گفتم: «متعلّمی سخندان، — میلاد من از بلاد شروان»

به نظر می‌رسد واژهٔ «متعلّم» با توجه به خودستایی‌های خاقانی تاحدودی تواضع آمیز به نظر می‌رسد.

در ابیات زیر، ملک الوزرا بر خاقانی به خاطر خودستایی‌هایش خرده می‌گیرد:

In Press

گفتا: «تو هنوز ناتمامی — برگرد، نه مرد این مقامی
چند از من و ما سخن فزودن — خود قبلهٔ راه خویش بودن
تاریکی جهل خودستایی است — لا اعلم عین روشنایی است ...
طوطی که نهندش آینه پیش — غافل شود از نمایش خویش
چون گم کند از خود آشنایی — یابد شرف سخن سرایی»

(خاقانی، ۱۳۷۵: ٤٥)

به نظر می‌رسد آوردن این نقد، بدون رد کردن آن، بیانگر نقدپذیری خاقانی و ذکر آن‌ها، بیانگر تواضع اوست، زیرا می‌توانست در کتابش هیچ اشاره‌ای به این گفتگو نکند. اگر احتمالاً پس از این، باز به خودستایی ادامه می‌دهد، می‌تواند یک دلیل داشته باشد و آن هم این است که خودستایی‌های خاقانی ریشه در توانمندی‌های ادبی و ابداع‌های او دارد و از آنجا نشئت می‌گیرد که مرتبهٔ خود را در سرودن شعر می‌شناسد و می‌داند که دیگران را به‌هیچ‌روی یارای برابری با او نیست. به دیگر سخن، خاقانی واقعاً شاعری توانمند است و هرکس بتواند شمه‌ای از توانمندی‌ها او را دریابد، می‌داند که خودستایی‌های خاقانی از خود، ستایشی راستین و دور از هرگونه لاف‌زنی است.

## ۵-۵- خودستایی‌های خاقانی از منظر مکانیسم‌های دفاعی

خاقانی تا در شروان بود، به‌ویژه در دورهٔ اخستان، پیوسته در معرض حسادت‌ها، دسیسه‌های رقیبان و درنتیجه، بی‌توجهی و بی‌مهری شاه بود. این موضوع بر خاقانی بسیار گران می‌آمد، زیرا کسی که اندکی با شعر و هنر او آشنایی داشته باشد، به‌خوبی می‌داند که بیشتر شاعران زمان خاقانی را توان برابری با او نبود؛ ازاین‌رو به نظر می‌رسد خودستایی‌های خاقانی درواقع از روند مکانیسم جبران (compensation) قابل‌بررسی است، زیرا مکانیسم جبران به این معناست که وقتی فرد در یک زمینه احساس حقارت یا ناتوانی می‌کند، در زمینه‌ای دیگر می‌کوشد، آن ضعف را جبران کند، چه به شکل سالم و سازنده یا به شکل ناسالم و مخرّب. به‌عنوان مثال، کودکی که در ورزش ضعیف است، ممکن است بکوشد در درس، بهترین باشد تا احساس ارزشمندی خود را بازسازی کند. به نظر می‌رسد بسیاری از شاعران، هنرمندان و شخصیت‌های بزرگ کوشیده‌اند با آفرینش آثار برجسته، ضعف‌ها و رنج‌های درونی خود را جبران کنند، زیرا جبران تلاشی است که فرد برای غلبه بر احساس ناکافی بودن یا ضعف انجام می‌دهد. این مکانیسم می‌تواند به رشد و خلاقیت منجر شود یا به خود بزرگ‌بینی و تحریف واقع بینجامد (Adler, ۱۹۳٦: ٤٢). از نظر او جبران سازنده موجب رشد شخصیت، پیشرفت و موفقیت می‌شود.

آنا فروید نیز در تحلیل دفاع‌های روانی، جبران را به‌عنوان یکی از دفاع‌های سطح بالا و نسبتاً سالم معرفی می‌کند (Freud, ۱۹۳٦: ۷۳). دربارهٔ شخصیتی چون خاقانی شروانی به نظر می‌رسد با توجه به تسلّط شگفت‌انگیز او بر استفاده از توانش‌های زبانی و ادبی، نوعی مکانیسم جبران و واکنشی در برابر تلاش مخالفان جهت طرد، حذف و به حاشیه‌افکنی اوست.

## ۶- نتیجه‌گیری

تحلیل سروده‌های خاقانی نشان می‌دهد که خودستایی و تأکید بر برتری خویش، از ارکان برجستهٔ گفتمان شعری اوست. بااین‌حال، فروکاستن این ویژگی به نارسیسیسم آسیب‌زا، ساده‌انگارانه و نادقیق خواهد بود. بسیاری از پژوهش‌ها بدون تفکیک نارسیسیسم سالم از نارسیسیسم مرضی، این پدیده را یک‌سویه تفسیر کرده‌اند؛ حال آنکه روان‌شناسی معاصر نشان می‌دهد نارسیسیسم سالم می‌تواند نقشی سازنده در تثبیت عزّت نفس و انسجام روانی داشته باشد.

In Press

نکتهٔ مهم آن است که خودستایی‌های خاقانی برخاسته از توانمندی‌های واقعی، دانش گسترده و مهارت کم‌نظیر او در استفاده از توانش زبانی و ادبی در سرایش شعر است، نه نوعی ادّعای بی‌پشتوانه و از سر لاف و گزاف. از این منظر، این ویژگی را می‌توان در پرتو مکانیسم دفاعی جبران تفسیر کرد؛ مکانیسمی که فرد از طریق آن با احساس ناامنی، انزوا، دیگری‌سازی، طرد، حذف و به حاشیه‌افکنی مقابله می‌کند و می‌کوشد موقعیت خود را تثبیت کند.

در سطح اجتماعی و تاریخی نیز این خودستایی‌ها در پیوند با گفتمان قدرت قرار می‌گیرد، زیرا در فضای رقابتی و سلسله‌مراتبی، برجسته‌سازی خویشتن، ابزاری مشروع جهت کسب و حفظ جایگاه فرهنگی و ادبی به شمار می‌رود. در کنار این مسئله، نشانه‌هایی از تواضع شاعرانه نیز در سروده‌های او مشاهده می‌شود که تصویر او را از یک‌سویه‌نگری دور می‌سازد و بر پیچیدگی شخصیت او می‌افزاید و نشان می‌دهد که خودستایی‌های او تنها جنبهٔ هنر و توان شاعری و ادبی او را دربر می‌گیرد. از دیگر سو، عاشقانه‌های او در غزلیات، عشق او به اعضای خانواده، شخصیت‌های علمی چون امام یحیی و مواردی ازاین‌دست، در دیگر سروده‌های او، دلیل دیگری بر ردّ نظر مخالفان او در این باره است، زیرا عشق به دیگری با خودشیفتگی دو مقولهٔ بسیار دور از هم‌اند. درمجموع، بازشناسی تمایز میان نارسیسیسم سالم و آسیب‌زا، توجّه به زمینه‌های تاریخی و گفتمانی شعر و درک پشتوانهٔ راستین خودستایی‌های خاقانی، امکان خوانشی چندلایه، منصفانه و علمی‌تر از شخصیت و شعر خاقانی را فراهم می‌آورد؛ خوانشی که می‌تواند به بازتعریف داوری‌های سنّتی درباره این شاعر بزرگ بینجامد.

In Press

## منابع

### الف- منابع فارسی


استعلامی، محمّد. (۱۳۸۷). نقد و شرح قصاید خاقانی براساس تقریرات استاد فروزانفر، تهران: زوّار.

بلکمن، جرمی. اس. (۱۳۹۲). ۱۰۱ مکانیسم دفاعی، ترجمه غلامرضا جوادزاده، تهران: انتشارات ارجمند.

بهنام‌فر، محمّد و طلایی، زینب. (۱۳۹۳). «تحلیل روان‌شناختی خودستایی‌های خاقانی بر مبنای دیدگاه کارل هورنای»، پژوهشنامهٔ ادب غنایی، سال دوازدهم، شمارهٔ بیست و دوم، صفحات ٦٩-٩٢.

پارسا، سید احمد. (۱۳۸۵). «سبک‌شناسی هجویات خاقانی»، مجله علمی- پژوهشی علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه شیراز، شماره ٤٨، صفحات ٥٧- ٦٧.

پارسا، سید احمد. (١٤٠٤). «نقد رویکردهای پژوهشگران علوم بلاغی درباره ملمّع و طرح انگاره‌ای دیگر»، مجله علمی- پژوهشی زبان و ادب فارسی، دانشگاه تبریز، دورهٔ ۷۸، شمارهٔ ۲۵۱، صفحات ١٦٨-١٨٤.

حسن‌زادهٔ نیری، محمّدحسن و همکاران. (۱۳۹۵). «عقدهٔ حقارت یا عقدهٔ برتری»، متن‌پژوهی ادبی، سال ۲۰، شمارهٔ ٦٧، صفحات ٨٥-١٠٦. Doi: ١٠,٢٢٠٥٤/LTR.٢٠١٦,٣٩٤

خاقانی شروانی، افضل‌الدّین. (۱۳۷۵). دیوان خاقانی، ویراستهٔ میر جلال‌الدین کزازی، تهران: نشر مرکز.

خاقانی شروانی، افضل‌الدّین. (۱۳۵۷). دیوان خاقانی، افضل الدین بدیل خاقانی، تصحیح، مقدمه و تعلیقات از دکتر سید ضیاءالدین سجادی، تهران: زوّار، چاپ دوم.

خاقانی شروانی، افضل‌الدّین. (۲۵۳۷). تحفةالعراقین، تهران: امیرکبیر. چاپ دوم.

دشتی، علی (۱۳۸۱). خاقانی شاعری دیرآشنا، تهران: امیرکبیر، چاپ چهارم.

راستگو، سید محمّد و راستگوفر، سید محمّدفرید. (۱۳۹۲). «پارادوکس تکبّر و تواضع در شعر و شخصیت خاقانی»، پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، سال پنجم، شماره ۱۸، ص٤٧- ٧٨).

رضایی، سمیه و دیگران. (۱۳۹۰). «خاقانی شخصیت خودشیفته و کمالگرا»، فصلنامهٔ اندیشه‌های ادبی، سال دوم، دوره جدید، شمارهٔ ۸، صفحات ٢١٧- ٢٤٢.

زرّین‌کوب، عبدالحسین. (۲۵۳٦). با کاروان حله، تهران: جاویدان.

زرّین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۸). دیدار با کعبه جان، تهران: سخن.

سعدی شیرازی، مصلح بن عبدالله. (۱۳۷۵). کلیّات سعدی، تصحیح محمّدعلی فروغی، تهران: معینیان.

سعدی شیرازی، مصلح بن عبدالله. (۱۳٦۸). بوستان سعدی، تهران: انتشارات خوارزمی، چاپ سوم.

سندلر، جوزف؛ پرسون، اتل اسپکتور وفوناگی، پیتر[مقدمّه‌نویسان] (١٤٠٢). خودشیفتگی. زیگموند فروید، ترجمهٔ زیبا تابان، تهران: انتشارات نگاه.

شفیعی‌کدکنی، محمّدرضا. (۱۳۸۱). «نکته‌های نویافته در بارهٔ خاقانی»، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، دورهٔ ٤٥، شمارهٔ ١٨٥، صفحات ١-٦.

شیری، قهرمان. (۱۳۹۱). ابهام، فریاد ناتمام: گفتمان ابهام در فرهنگ و ادبیات ایران، همدان: انتشارات دانشگاه بوعلی سینا.

صادقی‌منش، علی و همکاران. (١٤٠١). «بررسی روان‌شناختی علل خودستایی در شعر خاقانی با تکیه بر نظریات آلفرد آدلر»، پژوهش‌های زبانی و ادبیات کاربردی، سال نخست، شمارهٔ ۲، صفحات ٥٧-٧٦.

قشقایی، سعید و رهنما، خدیجه. (١٣٩٤): «تأثیر کودکی در بروز اختلال خودشیفتگی خاقانی»، کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی، سال شانزدهم، شماره ۳۰، صفحات ۳۵- ٦٦. X-٩٤١٦٢(١٥)٩٥٨٩ -S١٧٣٥/١٧٣٨٣/١٠ :DOI

کافی، غلامرضا. (١٤٠١). «بررسی و تحلیل گونه‌های فخر در دیوان خاقانی»، تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، دوره ١٤، شماره ٥٣، ص١٧-٤١.

کزازی، میرجلال‌الدّین. (١٣٦٨). رخسار صبح، تهران: نشر مرکز.


In Press

کزازی، میرجلال‌الدّین. (۱۳۸۰). گزارش دشواریهای دیوان خاقانی، تهران: نشر مرکز، چاپ دوم.
میلانی‌فر، بهزاد. (۱۳۷٤). بهداشت روانی، تهران: نشر قومس، چاپ چهارم.
مؤید شیرازی، جعفر. (۱۳۷۲). شعر خاقانی، گزیدهٔ اشعار با تصحیح و توضیح، شیراز: دانشگاه شیراز.
منوچهری، مریم و شفق، اسماعیل. (۱٤۰۱): «مفهوم سازی استعاری خودستایی‌های خاقانی براساس نظریهٔ خودشیفته و کمال‌گرا»، پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت، دورهٔ ۱، ش٤، پیاپی ۲۸، صفحات ۸۵-۱۰۷. ۱۸۷۳/۳٤۷۵۱۷/jlcr.۲۰۲۲/۱۰/۲۲۰۵۹/https://doi.org
نوری، اسماعیل. (۱۳۹۵). تأمّلی بر خودشیفتگی و شناخت شخصیت خودشیفته، تهران: انتشارات ارجمند.
هُلمز، جرمی. (۱۳۹۸). خودشیفتگی، ترجمهٔ مهیار علینقی، تهران: بینش نو.
یاحقی، محمّدجعفر. (۱۳۷۱). تاریخ ادبیات ایران، سال دوم آموزش متوسطهٔ عمومی، تهران: شرکت شمارهٔ ۲، صفحات ۷۶-۵۷.

**ب- منابع انگلیسی**

Adler, A. (۱۹۲۷). *Understanding Human Nature*. NewYork: Greenberg.

Adler, A. (۱۹۳۸). *Social Intrest: A Challenge to Mankind*. London: Faber and Faber.

Freud, A. (۱۹۳٦). *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: Hograth Press.

**References:**

Adler, A. (۱۹۲۷). *Understanding Human Nature*. New York: Greenberg.

Adler, A. (۱۹۳۸). *Social Interest: A Challenge to Mankind*. London: Faber and Faber.

Behnāmfar, Mohammad and Tāle'i, Zeynab (۲۰۱٤) "Tahlil-e ravan-šenāxtiye xodsetāyi-hāye Xāqāni" (Psychological Analysisof Khaghani's Self-Eulogies according to Karen Horney). *Journal of Lyrical Literature researches*, v. ۱۲. Issue ۲۲. Serial Number ۲۲. pp. ٦۹-۹۲ [In Persian].

Blackman, Jerome S. (۲۰۱۳*)* ۱۰۱ *Mekanism-e defā'i* (۱۰۱ *Defense Mechanism)* tr. by Qolāmrezā Javādzāde. Tehran: Arjomand Publications [In Persian].

Dašti, Ali (۲۰۰۲) *Xāxāni, šā'er-e dir-āšenā (Khaghani, a poet Recognized too Late*). Tehran: Amirkabir Publications [In Persian].

Este'lāmi, Mohammad (۲۰۰۸) *Naqd-o šarh-e qasāyed-e Xāxāni bar asās-e Taqrirāt-e Foruzānfar* (*Criticism and explanation of Khaghani's poems based on the statements of Professor Foruzanfar)*. Tehran: Zavvār Publications [In Persian].

Freud, A. (۱۹۳٦). *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: Hograth Press.

Hassanzāde Niri, Mohammad Hasan & Rezā Jamšidi & Ruhollāh Heydari (۲۰۱٦) "Oqdeye heqārat yā oqdaye bartari" (Superiority or Inferiority Complex: Analysis of Khaghani's Poetry Based on the Principles of Individual Psychology, Literary Text Research). v. ۲۰. Issue ٦۷. pp. ۸۵-۱۰٦. DOI: ۱۰/۲۲۰۵٤/LTR.۲۰۱٦/۳۹٤۱. [In Persian].

Holmes, Jeremy (۲۰۱۹*) Xodšiftegi (Narcissism)*. tr. Mahyār Alinaqi. Tehran: Bineš.

Kāfi, Qolāmrezā (۱٤۰۱) "Barrasi va tahlil-e gune-hāye faxr dar divān-e Xāqāni" (Study and Analysis of the Types of Pride in Khaqani's Divan). *Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*. v. ۱٤. n. ۵۳. pp. ۱۷-٤۱. [In Persian].

Kazzāzi, Mir Jalāloddin (۱۹۸۹). *Roxsār-e sobh* (*Morning's Face*). Tehran: Markaz Publications. [In Persian].

Kazzāzi, Mir Jalāloddin (۲۰۰۲). *Gozāreš-e došvari-hāye divān*-e *Xāqāni (Report on the Difficulties of the Khaghani's Divan).* Tehran: Markaz Publishing House. [in Persian].

Milanifar, Behruz (۱۹۹۵). *Behdāšt-e Ravāni* (*Mental Health)*. Tehran: Qumes Publications. [In Persian].

Mo'ayyed širazi, Jafar (۱۹۹۳*). Še'r-e Xāqāni (Khghani's poetry*). Shiraz: Shiraz University Publications. [In Persian].

Nuri, Esmā'il (۲۰۱٦*) Ta'ammol-i bar xodšiftegi va šenāxt-e šaxsiyat-e xodšifte (A reflection on narcissism and the recognition of the narcissistic personality*). Tehran: Arjomand Publications. [In Persian].

Pārsā, Seyyed Ahmad (۲۰۰٦). "Stylistics of Xāqāni's Satires", Shiraz University's Scientific-Research Journal of Humanities and Social Sciences. no. ٤٨. pp. ٥٧-٦٧. [In Persian].

Rāstgu, Seyyed Mohammad (۲۰۱۳) "Parādoks-e takabbor va tavāzo' dar še'r va šaxsiyyat-e Xāqāni" (Arrogance-Modesty Paradox in Khaghani's poetry and personality). Didactic Literature. v. ٥. pp. ٤٧-٧٨. [In Persian].

Sādeqi-maneš, Ali et al. (۲۰۲۳) "Barrasiye ravān-šenāxtiye 'elal-e xod-setāyi dar še'r-e Xāqāni" (Psychological study of the causes of self-praise in Khaqani's poetry based on the theories of Alfred Adler). v. ۱. issue ۲. serial ۲. pp.٥٧-٧٦. [In Persian].

Sa'di širazi, Mosleh al-Din (۱۹۸۹) *Bustan-e Sa'di (Saadi's Garden).* Tehran: Xārazmi Publications. [In Persian].

Sa'di širazi, Mosleh al-Din (۱۹۹٦) *Kolliyyāt (Collected Verses).* ed. Mohammad-Ali Foruqi. Tehran: Mo'iniyān Publications. [In Persian].

Šafi'i Kadkani, Mohammad-Rezaā (۲۰۰۲) "Nokte-hāye now-yāfte dar divān-e Xāqāni" (Newly Discovered Facts in Khaghani's Divan). *Faculty of Literature and Humanities*. University of Tabriz. v. ٤٥. Issue ۱۸٥. pp. ۱-٦. [In Persian].

Sandler, Joseph & Ethel Spector Persson & Peter Funagi (۲۰۲۳) *Xod-šiftegi (Narcicism).* tr. Zibā Tābān. Tehran: Negāh Publications [In Persian].

Širi, Qahramān (۲۰۱۲) *Ebhām, faryād-e nātamām: goftemān-e ebhām dar farhang-e Iran (Ambiguity, Unfinished Cry: The Discourse of Ambiguity in Iranian Culture and Literature).* Hamedan: Bu-Ali Sinā University Press. [In Persian].

Xāqāni šervani, Afzal al-Din (۱۹۷۸). *Tohfat al-Eraqayn* (*The Gift of the Iraqis*). Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian].

Xāqāni šervani, Afzal al-Din (۱۹۹٦). *Divān*, ed Mir Jalāloddin Kazzāzi. Tehran: Markaz Publication. [In Persian].

Xāqāni, Afzal al-Din Badil (۱۹۷۸) *Divān.* ed. Seyyed Ziyā'addinin Sajjādi. Tehran: Zavvār Publications. [In Persian].

Yahaqqi, Mohammad-Ja'far (۱۹۹۲) *Tārix-e adabiyāt- e Irān (History of Iranian Literature*). Tehran: Company No. ۲. pp. ٥٧-٧٦.

Zarinkub, Abdolhoseyn (۱۹۹۹) *Didār bā Ka'beye jān* (*Meeting with the Ka'ba of Spirit*). Tehran: Soxan Publishing House. [In Persian].

Zarinkub, Abdolhoseyn (۲٥۳٦). *Bā karvān-e helleh* (*With the Caravan of Hillah).* Tehran: Jāvidān Publishing House. [In Persian].

In Press